

Відродження у співі

МАКСИМ ТИМО

26 ТРАВНЯ 2026

У середині минулого століття дослідник християнської музики Ральф П. Мартін сформулював у праці «Богослужіння в ранній Церкві» тезу, яка стала крилатим висловом у літургійній історіографії: «Християнська Церква народилася в пісні». Це не просто поетична метафора, а й фундаментальне твердження про сутність Церкви та її богослужіння.

Зустріч Марії та Єлизавети на фресці із Софії Київської, XI століття

Від самих витоків християнства спів відігравав засадничу роль у житті спільноти вірних: він був не пізнішим доповненням чи прикрасою, а первинним і невід'ємним виявом віри новонародженої спільноти. У ранній Церкві радість Євангелія і нового життя «з води і Духа» природно виливалися в гімн слави Спасителеві Богу. Спільний спів об'єднував переслідуваних християн, зміцнював їхню віру і допомагав глибше її усвідомлювати. Звісно, християни не винайшли співу. Християнська Церква виникла не у вакуумі, а в насиченому релігійно-культурному середовищі юдаїзму Другого храму і значною мірою успадкувала культуру богослужбового співу, розвинула її і переосмислила.

Ця стаття не ставить за мету оглянути історію літургійного співу, однак згадати про певні історичні фрагменти варто, оскільки вони допоможуть оцінити роль співу в житті сучасної Церкви.

Спів у Біблії

Видатний богослов Йозеф Ратцінгер у книжці «Богослов'я Літургії» розпочинає розмову про церковну музику з важливого спостереження: перша згадка про спів у Біблії пов'язана з переходом Ізраїля через Червоне море. «Тепер Ізраїль остаточно звільнений із рабства, — розвиває думку автор, — він вражено пізнав спасенну силу Бога в безнадійній ситуації. Як Мойсей немовлям був витягнутий із Нілу й тільки тоді по-справжньому подарований життю, так і Ізраїль відчувається, так би мовити, витягнутим із води, вільним, знову дарованим самому собі рукою самого Бога. Реакцію люду на основоположну подію спасіння Біблія описує так: «І побоявся народ Господа, і повірив Господеві та Мойсееві, слугі Його» (Вих 14, 31). А далі настає друга реакція, що виростає з першої зі стихійною силою: «Тоді заспівав Мойсей і сини Ізраїля Господеві цю пісню» (там само). У пасхальну ніч, рік у рік, християни знову підхоплюють цю пісню, співають її як свою, бо й вони теж відчуваються «врятованими з води» Божою силою, визволеними для справжнього життя»¹. Спів — це відповідь на спасенну дію Бога. Людині, яка досвідчує благодатну і діяльну Божу присутність, замало лише слів, щоб виразити радість, захоплення Ним і вдячність Йому. З богословського й екзистенційного погляду ця теза мусить бути вихідною для усвідомлення літургійного співу. В якомусь сенсі кожен церковний піснеспів є пасхальним, закоріненим у цьому переході до життя і свободи, який здійснює Господь.

Біблія згадує про спів у різних контекстах, та більшість цих згадок об'єднує тема зустрічі людини з незвіданим, святим Богом: «Коли людина торкається Бога, звичайної мови вже недостатньо. Пробуджуються сфери її буття, які самі собою стають співом; власних сил людини замало, щоб висловити те, що вона має, тому вона запрошує все творіння стати разом

із нею піснею»². Найбільш яскраво і різноманітно співоча тематика представлена у книзі, яку справедливо можна назвати спільним пісенником народу Ізраїля і нового народу Божого, — Псалтирі. Ця збірка поетичних текстів, багато з яких було покладено на музику, стала фундаментом християнської піснетворчості. Псалми охоплюють увесь спектр емоцій, із якими люди звертаються до Бога: від скорботного плачу до радісної хвали. Із найдавніших часів християни молилися словами псалмів, знаходячи в них пророцтва про Христа й готові формули для прослави Бога.

Тут може виникнути закономірне питання: якщо сама ідея співу як мови богоспількування і богопрослави спирається на Біблію, то чому у візантійській традиції (і не лише в ній) не використовують музичних інструментів, які теж часто згадуються в старозавітних текстах?

Майже одностайна відмова Отців Церкви від інструментального супроводу богослужіння була свідомим і по-богословськи обґрунтованим вибором, що спирався на два головні аргументи. По-перше, ішлося про дистанціювання від язичницьких практик. Музичні інструменти були тісно пов'язані з ритуалами язичницьких храмів, театральними виставами й аморальними розвагами, які Отці Церкви вважали шкідливими для християнської душі. Християнське богослужіння зі співом без інструментального супроводу мало демонструвати зовсім іншу реальність — поклоніння єдиному істинному Богові й нове життя у Христі.

Другий аргумент був іще глибшим у богословському сенсі. Музичні інструменти сприймали як ознаку «тіні» Старого Завіту, ще не досконалого етапу історії спасіння. У Новому Завіті ці фізичні прообрази отримали духовне сповнення. «Мертві» інструменти з дерева та струн були замінені «живим» інструментом людського тіла, а «живі струни» людського голосу, натхненні Святим Духом, стали новим засобом прослави Бога. Християнські автори часто апелювали до вислову апостола Павла: «Навчаючи та наставляючи самі себе псалмами, гімнами, піснями духовними, в благодаті співаючи в серцях ваших Господові» (Кол 3, 16; пор. Еф 5, 19). Утім, не один Отець Церкви доклав творчих зусиль, щоб інкультурувати і християнізувати тему музичних інструментів. Снажимо, у Листі до ефесян святий Ігнатій Антіохійський говорить, що вірні у згоді своїх душ і сердець стають «наче струнами», на яких Христос грає, мов на лірі. У трактаті «Протрептик» святий Климент Олександрійський називає Христа «новою піснею», а людину — інструментом, якого торкається Бог. В іншому місці той самий автор висловлюється ще більш красномовно і закликає залишити флейту пастухам, китари — забобонним ідолопоклонникам, а християнам використовувати інструмент миру — Слово Боже. Святий Григорій Ніський розвиває ідею, що людське серце має бути, мов арфа, налаштоване для гармонійного звучання згідно з волею Божою.

У богослужінні ранньої Церкви спів виконував не лише естетичну, а й глибоку педагогічно-

духовну функцію. Отці звертали увагу, що Бог навчив людей прослави через спів із милосердя до їхньої немочі. Святий Йоан Золотоустий у тлумаченнях псалмів зазначав, що музика має величезну силу впливу на душу, тому Бог «змішав мелодію з пророцтвами, щоб, *приваблені ритмом і мелодією*, усі з ревністю воспівували Йому священні гімни. Бо ніщо так не підносить душу, не окриляє її, не відриває від землі, як *узгоджена мелодія святого співу*». Подібно і святий Василій Великий у «Бесіді на псалом 1» вихваляє премудрість Господа, який влаштував, щоби спів «насолодою мелодії пом'якшував строгість повчань», щоб ми «непомітно для себе засвоювали корисне через приємність слухання», таким чином «у співі навчаючись того, що приносить пожиток душі». Отже, на думку Отців, спів є засобом вкладати біблійну істину в серця вірних. Уже перші християни усвідомили, що співати — це також визнавати свою віру. Недаремно їхнє богослов'я було значною мірою *співочим*: нові істини спершу виражалися в гімнах, співаних на богослужінні, а відтак ставали догматичними формулами.

Потужним аргументом на користь використання співу для християн слугували, звісно ж, новозавітні тексти і приклад самого Ісуса. Найранішими записаними християнськими гімнами вважаються пісні з Євангелія від Луки: пісня Богородиці з Лк 1, 46-55 («Magnificat»), пісня Захарії з Лк 1, 68-79 («Benedictus») і пісня Симеона з Лк 2, 29-32 («Nunc Dimittis»). Ці тексти, насичені мовою та надією Старого Завіту, вкладені в уста тих, хто вже став свідком приходу Нового Завіту. Вони слугують символічним порогом між часом обітниці й часом сповнення. Це не просто вияви особистої радості, а глибоко богословські та спільнотні тексти, що прославляють спасенні дії Бога щодо свого народу, які тепер здійснюються в Христі.

У Євангелії знаходимо лише декілька згадок про те, які Ісус співав разом зі Своїми учнями, та одна з них дуже знакова й символічна: «І відспівавши, вийшли вони на Оливну гору» (Мт 26, 30; пор. Мк 14, 26). Це епізод із Тайної вечері, який безпосередньо передуює Христовим стражданням. Імовірно, йшлося про так званий *Hallel* — групу псалмів 113–118, традиційно співаних на Пасху. Таким чином Христос молився і співав разом із учнями саме тими словами, які возвеличують визволення Ізраїля й очікування повного спасіння. Цей спів на порозі Страстей — символ довіри до Отця в момент найбільшого випробування. У християнській традиції цей євангельський уривок слугує важливим христологічним підґрунтям для використання співу в богослужінні.

Погляньмо тепер на феномен літургійного співу в сучасному житті Церкви. Безумовно, ця тема дуже розлога й багатогранна. Тому зупинюся на кількох аспектах, які вважаю найважливішими.

Мистецький вимір співу

Спроба пояснити красу в раціональних категоріях неunikно наражається на невдачу. Красу можна лише відчувати, переживати, описувати й творити. Значною мірою це стосується і віри. Бо віра в Христа та життя в Святому Дусі — це не абстракція, а жива, натхненна і прекрасна реальність. Саме тому церковне мистецтво таке важливе: воно є способом наблизитись до цієї краси, відкрити її для інших.

У цьому контексті варто розглядати й богослужбовий спів. Це не просто музика, а вираження віри. Так само, як ікони, літургійні обряди, жести чи символи, спів у храмі є мовою, якою говорить Церква. Він допомагає нам не лише слухати тексти молитов, а й проживати їх — серцем, емоціями, чуттями.

Традиційні піснеспіви Східних Церков вирізняються особливим розмаїттям, розлогою мелодійністю і динамікою. Найбільш наочно це проявляється у феномені візантійської системи восьмиголосся, яка сформувалася у Східній Церкві впродовж VII–IX століть і закріпилася як головна парадигма співу. Восьмиголосся визначає порядок богослужбових піснеспівів протягом літургійного року.

Суть цього музичного і богословсько-літургійного явища полягає у впорядкуванні всього співочого репертуару за вісьмома наспівними «гласами» (модусами), кожен із яких має власний ладовий характер, певні інтонаційні формули і настрій. Глас — це не просто тональність, а радше спосіб інтерпретації тексту через мелодику. Одні гласи звучать велично й піднесено, інші — стримано й аскетично. Завдяки цьому система восьмиголосся виконує подвійну функцію: вона дисциплінує співаків, надаючи їм чітку музичну схему, і відкриває простір для духовного переживання, бо кожен глас допомагає вірним входити в конкретний літургійний контекст дня чи літургійного періоду.

Восьмиголосся залишилося живим крізь століття й досі, бо це мистецька система, глибоко вкорінена в молитовному досвіді Церкви. Його можна назвати «музичною мовою» богослужіння, яка дозволяє різним поколінням вірних входити у простір літургійного часу й молитви.

Про мистецьку витонченість системи восьмиголосся свідчить і те, що вона поєднується з великою жанровою різноманітністю піснеспівів. Талант християнських піснетворців щедро проявився у створенні різних видів літургійних текстів: тропарів, кондаків, стихир і цілих великих поем — канонів. Кожен із цих жанрів підлягає восьмиголоссю, але має власну мелодику. Скажімо, тропар четвертого гласу і стихира того ж гласу — це два різні музичні

твори, які, хоч і матимуть певну подібність, усе ж звучатимуть по-різному.

У церковному співі людська творчість переплітається з духовністю, музика — з молитвою і богопрославою, мистецтво — з богослов'ям. Україй важливо усвідомлювати ці поєднання і говорити про них. Інакше ми наражаємося на небезпеку літургійного формалізму, у якому спів неминуче втрачає мистецько-духовний вимір. Це тонко підмітив Юрій Новосільський: «Церква витворила два види звершення літургійних священнодійств і у зв'язку з цим літургійного співу — формальний і мистецький. Формальний спосіб — це такий, коли якесь літургійне священнодійство виконується хай навіть з великим благоговінням і розумінням, але зовнішня форма, спосіб виконання, словом, увесь мистецький пласт цього дійства залишається, мов би, назовні, він сутнісно відділений від властивого змісту цього дійства, є додатком. Інший спосіб звершування літургійно-містерійних священнодійств — це такий, коли не можна виразно відокремити присутні дидактично-містагогійні сенси від їх втілення, оптично-акустичної реалізації, коли вони утворюють органічне ціле»³. Гадаю, що це спостереження однаково стосується і священнослужителів, і співців.

Літургійний вимір співу

Так ми переходимо до наступного надважливого виміру літургійного співу — літургійного. Це не тавтологія, а важливий акцент, який, як показує практика, не є самоочевидним. Термін «літургійний» не слід сприймати суто як технічний, бо він має значно глибше значення, про яке говорить Конституція про святу Літургію II Ватиканського собору. Він звертає увагу на *єдність співу з літургійними діями*: «Сакральна музика буде тим більше святою, чим тісніше вона буде пов'язана з літургійною дією — чи то додаючи краси молитві, чи плекаючи однудушність, чи сповнюючи священні обряди більшим торжеством. Адже Церква схвалює всі види справжнього мистецтва, якщо вони мають потрібні якості, і допускає їх у богочитанні» (IV, 112).

Віддати належне літургійному співові можна, лише сприймаючи його в контексті живого богослужіння. Проблема починається тоді, коли ми трактуємо літургійний спів як тло, як додатковий елемент. Відбувається абсурдне відмежування співу від самої літургії: мовляв, богослужіння важливе, а спів — це лише додаток, прикраса. Парадоксальним чином літургійний спів перестає бути літургійним у властивому значенні цього слова. Проте церковний спів — це не зовнішня додаткова прикраса богослужіння, а його внутрішній вияв. Належне розуміння літургійного співу виражається в тому, що не ми співаємо *під час* богослужіння, а саме богослужіння звершується у співі. Іншими словами, спів є літургійним не

лише тому, що супроводжує богослужіння, а тому, що він остаточно є богослужінням — поряд із молитвами, котрі виголошує священник, літургійними жестами, діями, кадженням, світлом тощо.

Слова літургійної анафори святого Йоана Золотоустого пов'язують оспівування Бога з онтологією самого богослужіння і богопоклоніння як такого: «Достойно і праведно Тебе оспівувати, Тебе благословити, Тебе хвалити, Тебе благодарити, Тобі поклонятися на всякому місці владичтва Твого».

Аскетичний вимір співу

У передмові до відомої співочої пам'ятки — Манявського Ірмолая⁴ з кінця XVII століття — сказано, що ця книга впорядкована «на оздобу Церкви Божої, а тобі, боголюбивому співцеві — на потіху». Краса і радість. Годі лаконічніше висловити суть того, що ми називаємо церковним співом.

Досі мова йшла здебільшого про спільнотний характер і вимір співу, однак, як і в літургійному дійстві загалом, важить також окрема особа, яка здійснює служіння. Церковний співець — це літургійний служитель, який проповідує і молиться співом. «На богослужінні він є виразником віри Церкви. Адже Церква доручає йому виголошувати і співати тексти, які зібрали в собі віру і духовний досвід багатьох поколінь. Однак церковний співець є не лише ретранслятором того, що навчає Церква. Співаючи богослужіння, співець також має виражати і свою особисту віру в Бога, свій досвід спілкування з Богом»⁵. З одного боку, участь християнина у співочій літургійній практиці — це почесне завдання, яке вимагає духовної і творчої праці над собою; із другого ж, традиційний церковний спів навчає людину молитися. Церковні піснеспіви мають важливе катехитичне, містагогічне значення. Ми схильні звикати до слів. Часто повторювані слова можуть дедалі глибше вrostати в нашу свідомість, поступово й непомітно для нас самих вихолощуватися і перетворюватися на штампи. Завдяки розспівуванню священні тексти ніби наново розцвітають, розкривають нові грані свого змісту, по-новому промовляють до нас. Поєднання священних слів із мелодіями найкраще демонструє основну рису богослужбового співу як такого: спів для Бога є чимось невимушеним, незумовленим, не вписаним у чіткі рами формальної логіки; це скоріше дар радості перебування в Бозі, веселі вигук спасених, вияв сердечної любові до Бога й самого захоплення Господом.

Повертаючись до початкової тези — «Церква народилася у пісні» — ми приходимо до завершального й далеко не менш важливого висновку: Церква постійно відроджується у співі,

якщо належним чином трактує і плекає його. Літургійний спів має великий євангелізаційний потенціал, який криється в богословсько-мистецькому вимірі східнохристиянського літургійного життя. Східні Церкви вирізняються багатством обрядів, символів, піснеспівів і мають особливе покликання — свідчити про присутність Царства Христового на землі через літургійні дієства.

МАКСИМ ТИМО

26 ТРАВНЯ 2026

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**

Примітки

1. Joseph Ratzinger, *Teologia liturgii*. Lublin, Wydawnictwo KUL, 2012, s. 112–113.
2. Там само, с. 112.
3. Юрій Новосільський. *Есеї*. Львів, 2025, с. 176.
4. Ірмолой (або Ірмологіон) – це нотований літургійний збірник найважливіших традиційних піснеспівів церковного року.
5. Максим Тимо. *Про що слід пам'ятати церковному співцеві*. Львів 2017, с. 3.